

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

DOI: 10.33608/0236-1477.2021.04.3-22

УДК 82.091: [821.161.1: 82-3: «183/194» + 821.161.2: 82-1: «184/186»]

Юрій БАРАБАШ, доктор філологічних наук, професор
Інститут світової літератури ім. О. М. Горького Російської академії наук
ул. Поварская, 25а, Москва, 121069
e-mail: barabash.yuri@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8938-9408>

БУНІН І ГОГОЛЬ: УКРАЇНСЬКИЙ ЧИННИК, АБО МІЖ ОРЛОВЩИНОЮ І ПРОВАНСОМ

Розглядається як історико-літературний факт і психологічний феномен-загадка розрив між двома оцінками І. Буніним особистості та творчості М. Гоголя — від юнацького захоплення до «ненависті» у зрілі літа. Ключовим є питання про місце й роль «українського чинника» в біографії та творчості Буніна, про його інтерес та емпатію до України, її людей, природи, історії, культури, до Т. Шевченка. Саме через поезію Шевченка й ранні повісті Гоголя Україна відкрилася молодому Буніну. Щодо його пізнішого негативного ставлення до Гоголя, то тут визначальними постають відмінності особистісного плану, несхожість поетик, пов'язана зі зміною історико-літературної парадигми, зокрема в напрямку модернізму.

Ключові слова: Україна, Т. Шевченко, М. Гоголь, поетика, зміна парадигми, модернізм.

10 серпня виповнюється 90 років Юрієві Яковичу Барабашу — докторові філологічних наук, професорові, головному науковому співробітнику відділу літератур народів Росії та США Інституту світової літератури ім. О. М. Горького Російської академії наук. Народився в м. Харків. Закінчив факультет журналістики Київського державного університету

Ц и т у в а н н я: *Барабаш Ю.* Бунін і Гоголь: український чинник, або Між Орловщиною і Провансом // Слово і Час. 2021. № 4 (718). С. 3—22. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2021.04.3-22>

ім. Т. Г. Шевченка (1955). У різні роки працював у пресі: редагував журнал «Прапор» (нині — «Березіль»), був заступником головного редактора «Литературной газеты», головним редактором газети «Советская культура». Був першим заступником Міністра культури СРСР, директором Інституту світової літератури ім. О. М. Горького. Автор численних літературно-критичних та наукових праць з української та російської літератур, зокрема книжок «Чисте золото правди: деякі питання естетики і поезики О. Довженка» (1962), «Вопросы эстетики и поэтики» (1973, 1977, 1978), «Алгебра и гармония. О методологии литературоведческого анализа» (1977), «Знаю человека... Григорий Сковорода: поэзия, философия, жизнь» (1989), «Гоголь. Загадка «Прощальной повести» («Выбранные места из переписки с друзьями»). Опыт непредвзятого прочтения» (1993), «Почва и судьба. Гоголь и украинская литература: у истоков» (1995), «Когда забуду тебе, Ерусалиме...»: Гоголь і Шевченко: Порівняльно-типологічні студії» (2001), «Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма» (2004), «Гоголь у літературній свідомості українського зарубіжжя: Нариси сприйняття та інтерпретацій» (2004), «Просторинь Шевченкового слова» (2011), «Т. Г. Шевченко. Семантика и структура поэтического текста» (2011), «У напрямку до Гоголя. Студії різних літ» (2015), «Украинское литературное зарубежье. Лица. Судьбы. Тексты» (2016), «Чуже — Інакше — Своє» (2020).

Лауреат Державної премії РРФСР ім. О. М. Горького (1976), Міжнародної премії Фонду Тетяни й Омеляна Антоновичів (1999), Національної премії України імені Тараса Шевченка (2004). Почесний доктор Національної академії наук України (2021).

Дві цитати, два судження.

Олексій Арсеньєв, герой-оповідач роману «Життя Арсеньєва», згадує юні літа, проведені в батьківському маєтку в Кам'янці, на Орловщині, свої тодішні літературні зацікавлення:

У Гоголя необыкновенное впечатление произвели на меня «Старосветские помещики» и «Страшная месть». Какие необыкновенные строки! Как дивно звучат они для меня и до сих пор, с детства войдя в меня без возврата ... оказавшись в числе того самого важного, из чего образовался мой, как выражался Гоголь, «жизненный состав» [10:5, 34].

У Грассі (Прованс) 30 квітня 1940 р. Бунін записує в щоденнику: «Не знаю, кого больше ненавижу как человека — Гоголя или Достоевского» [10:6, 461].

Який різкий емоційний злам, який несподіваний дисонанс...

Утім, чи справді-таки несподіваний?..

Гоголь молодих літ Буніна, так само як і Олексія Арсеньєва¹, — це автор «Вечорів на хуторі біля Диканьки» та «Миргорода». Тобто стосовно цього періоду життя письменника розглядувана проблема природно

---

¹ Відомо, що Бунін не хотів, щоби біографію Олексія Арсеньєва ототожнювали з його власною. Звісно, ми поважаємо позицію автора, беремо її до уваги, та все ж важко втриматися від такого якщо не ототожнення, то зіставлення, ба прямого співвіднесення, надто очевидними є моменти зближення; при цьому ми, ясна річ, повною мірою оцінюємо важливу структурно-семантичну роль художнього, романного начала в природі тексту.

й закономірно співвідноситься з «українським чинником» у його біографії та творчості.

Перша зустріч Буніна з Україною відбулася 1889 р. в Харкові, куди він приїхав до старшого брата Юлія. Через чотири десятиліття давні враження оживуть в описі цієї зустрічі героєм-оповідачем «Життя Арсеньєва»:

...вот первое, что поразило меня в Харькове: мягкость воздуха и то, что света в нем было больше, чем у нас. Я вышел из вокзала, сел в извозчицьи сани, — извозчики, оказалось, ездили тут парой, с глухарями-бубенчиками и разговаривали друг с другом на «вы», — оглянулся вокруг и сразу почувствовал во всем что-то не совсем наше, более мягкое и светлое, даже как будто весеннее. И здесь было снежно и бело, но белизна была какая-то иная, приятно слепящая. Солнца не было, но света было много, больше во всяком случае, чем полагалось для декабря, и его теплое присутствие за облаками обещало что-то очень хорошее. И все было мягче в этом свете и воздухе: запах каменного угля из-за вокзала, лица и говор извозчиков, громыханье на парных лошадях бубенчиков, ласковое зазыванье баб, продававших на площади перед вокзалом булочки и семечки, серый хлеб и сало. А за площадью стоял ряд высочайших тополей, голых, но тоже необыкновенно южных, малорусских. А в городе на улицах таяло... [10:5, 141].

Потім були роки життя в Полтаві, Одесі, відвідини Миргорода, Києва, Путивля, Канева, Ромен, Катеринослава, подорож до Криму, перехід на «Чайці» через дніпровські пороги... Підсумкове враження, головне почуття передано словами Олексія Арсеньєва:

...я как будто сказал себе: «Ну, что ж, тем лучше для меня, я теперь уже совсем свободен в той чудесной стране, которая только что открылась мне...» Страна же эта грезилась мне необозримыми весенними просторами всей той южной Руси, которая все больше и больше пленяла мое воображение и древностью своей и современностью. В современности был великий и богатый край, красота его нив и степей, хуторов и сел, Днепра и Киева, народа сильного и нежного, в каждой мелочи быта своего красивого и опрятного, — наследника славянства подлинного, дунайского, карпатского [10:5,135].

Україна відкривалася молодому Буніну в розмаїтті ландшафтних, соціально-історичних, етнографічних, етнокультурних рис [див. про це: 28]. Вона входила до його свідомості, до творчої уяви «поэзией и мечтательной красотой южной природы» [10:2, 419]; «светло-стальным» Дніпром, досвідом «могучего и вольного прошлого старой Украины» [10:2, 389]; рядками зі «Слова про Ігорів похід» («Комони ржуть за Сулою; звенить слава в Кыеве; трубы трубят в Новеграде; стоятъ стязи в Путивле...» [10:5, 135]); зібранням «“малорусских Дум” Драгоманова» [10:5, 148]; історичною пам'яттю («Я отправился на знаменитый “Остров св. Георгия” — Хортицу и долго блуждал по нем, выискивая хоть каких-нибудь следов старой Сечи» [10:2, 423]); люд-

ськими обличчями («...в вагоні, на путі от Курска до Києва, я или не отходил по целым часам от окна, или прислушивался к мягкому южному говору и вглядывался в лица» [10:2, 413—414]); піснею про женців на горі (ця пісня «текла ровно, долго, грустью разлуки, потом крепла и звучала твердо — волей, далью, отвагой, воинским ладом» [10:5, 225])...

А раніше, ще до першої поїздки в Україну, — поетичним словом Тараса Шевченка.

Чи то на самому початку 1889 р., чи то (що ймовірніше) в самому кінці 1888-го Бунін дістав подарунок від московського літератора Івана Белоусова — книжку, де були вміщені його переклади із Шевченкового «Кобзаря» [6]. З короткого листа Буніна до дарувальника від 19 січня 1889 р. [7, арк. 1] можемо дізнатися, що цю книжку йому передав Єгор Назаров, поет-самоук, уродженець Єльця. З Назаровим Бунін познайомився незадовго перед тим у Єльці, тоді ж надрукував у петербурзькому журналі для сімейного читання «Родина» статтю про нього. Саме Назаров, якому І. Белоусов подарував свою книжку (вони разом брали участь у Суриковському гуртку та друкувалися в збірнику селянських поетів «Рассвет»), попросив у нього це видання спеціально для «поета-початківця І. О. Буніна» [15, 296]. Чи не була ініціатива Назарова мотивована тим, що він знав про захоплення юного Буніна творчістю Шевченка? Певних відомостей щодо цього немає, але таке припущення видається обґрунтованим. Звернімо увагу: Бунін у листі до І. Белоусова від 3 лютого 1889 р., доброзичливо оцінюючи його переклади, висловлює жаль із приводу того, що за рамцями книжки залишилися деякі «пречудові й високопоетичні речі Т<араса> Г<ригоровича>», і наводить (у російській транскрипції) їх початкові рядки або оригінальні назви [8, арк. 2—3]. Як бачимо, він у свої вісімнадцять років уже не просто знайомий із Шевченковою поетичною спадщиною, а й добре орієнтується в ній, має досить певні критерії естетичної оцінки окремих творів. Тож із висловленням у цікавій загалом статті Людмили Рєви-Лєвшакової [29, 110] припущенням, що знайомство молодого Буніна із Шевченком відбулося завдяки книжці І. Белоусова, неможливо погодитися. Є. Назаров вочевидь не випадково поклопотався про те, щоби «поет-початківець» отримав переклади Белоусова, вони лягли на вже підготовлений ґрунт. Як, завдяки чієму впливу й за яких обставин юний Бунін відкрив для себе Шевченка, оцінив його поезію і його особистість, ми не знаємо, але це, ясна річ, відбулося до отримання книжки Белоусова і до відвідин Харкова.

До речі, зі згадуваного вище дізнаємося, що Буніну були відомі також інші, крім подарованих Белоусовим, переклади Шевченкової поезії на російську; він мав про них свою думку, вважаючи, що деякі «є не зовсім вдалими й узагалі стоять набагато нижче від оригіналу» [8] (за приклад названо переклад Олексієм Плещеевим вірша «І широкою

долину...»). Із цього можна зробити висновок, що Бунін замолоду читав першотвори українського поета.

Сам Бунін згодом (1900) пробував перекладати Шевченка, але переклав лише по дві строфи із двох віршів; то були згаданий ним у листі до Белоусова «Заповіт» (у Буніна — «Завещание») та «Закувала зозуленька...» («Во зелёной тёмной роще...»)¹.

У 1891 р. Бунін друкує в газеті «Орловский вестник» (26 лютого, № 56), у редакції якої він працював тоді помічником редактора, статтю «Пам'яті Т. Г. Шевченка», приурочену до роковин поетової смерті. У цій статті він називає Шевченка одним із «народних поетів і найталановитіших і найблагородніших людей» [15, 299—305].

Року 1890-го Бунін здійснює першу подорож по Дніпру (всього їх було три). За спогадами Віри Муромцевої-Буніної, він розповідав їй, що «ця перша мандрівка Малоросією була для нього найяскравішою, ось тоді він остаточно закохався в неї...» [21, 109]. Через кілька років (1898) в оповіданні «Козацьким ходом» Бунін поновлює в пам'яті тодішні враження, акцентуючи як найважливішу мотивацію для подорожі своє бажання відвідати могилу Шевченка в Каневі:

Я ... ждал увидеть вечное пристанище того, кто так горячо любил все это, кто воплотил в своих песнях всю красоту своей родины вместе с горестями своей страдальческой жизни и чье простое крестьянское имя — Тарас Шевченко — навсегда останется украшением русской литературы [10:2, 418].

Далі йде монолог російського письменника про українського побратима, монолог, міра щирості й душевності якого має, видається, небагато аналогів в історії взаємин двох літератур:

Впоследствии я бывал на могилах многих великих людей, но ни одна из них не произвела на меня такого трогательного впечатления, как могила украинского кобзаря. И в самом деле, — чья могила скромнее и в то же время величественнее и поэтичнее? <...> Небольшой холм, а на нем — белый крест с скромной надписью... вот и все! Когда-то тот, кто лежит теперь под ним, лелеял мечты о родной хате, которую ему теперь хотелось поставить над Днепром, «принести и положить на дніпровых горах сердце замучено, источено горем». Он даже побывал перед смертью на этих горах и трогательно делился своими заветными мечтами с горячо любимой сестрою. Но, увы, покой и приют от скитаний и горестей ему суждено было найти лишь в могиле! [10:2, 418].

¹ Бунін не був задоволений своїми перекладами із Шевченка. Галина Кузнецова пригадує у своєму «Граському щоденнику», як він, захоплено процитувавши Шевченкові вирази «чайка скигить» та «козак сивий, похилсий» («А ведь как выражено! <...> ...Как сказано!»), додав: «А перевести нельзя. Я пробовал переводить Шевченко. Не то!» [13]. Імовірно, цим авторським почуттям незадоволення можна пояснити той факт, що обидва Бунінових переклади із Шевченка не було завершено.

З того ж таки оповідання «Козацьким ходом» дізнаємося, що іще одна велика тінь супроводжувала молодого Буніна в цій його подорожі Дніпром. На палубі «Чайки», де письменник проводив практично весь час, не відриваючи очей від берегів, раз у раз із-поза чиєїсь спини «визирив», за виразом Володимира Панченка, Микола Васильович Гоголь:

...то раптом хтось із лоцманів виявиться схожим на Тараса Бульбу, то сам Бунін, вдивляючись у далеч Великого Лугу, заговорить — уже не вперше — «погоголівськи». «Туди, туди!... — думав я захоплено. — Життя невимовно прекрасне й принадне. Тільки треба збагнути, що саме в ньому найдорожче й найпотрібніше...» [26].

(В оригіналі: «Туда, туда!.. — думал я с восторгом. — Жизнь невыразимо прекрасна и увлекательна. Только надо понять, что дорого и нужно в ней!» [10:2, 423].) Бунін удивлявся в дніпровські береги, намагаючись розшукати місце, «где когда-то среди гор белел хутор пана Данилы...» [10:2, 417]. Протягується жива нитка пам'яті про перший емоційний і духовний дотик — через гоголівську «Страшну помсту» — до теми України, до усвідомлення її важливості для свого світосприйняття: «Да, вот это было мне нужно!» [10:5, 35].

Через багато років Шевченко і Гоголь знову постануть разом у сповідальному «Житті Арсеньева», де Бунін воскрешає в пам'яті час, проведений із коханою жінкою в гоголівських місцях на Полтавщині:

Ты говоришь — Петербург. Если бы ты знала, какой это ужас и как я там сразу и навеки понял, что я человек до глубины души южный. Гоголь писал из Италии: «Петербург, снега, подлецы, департамент — все это мне снилось: я проснулся опять на родине». Вот и я так же проснулся тут. Не могу спокойно слышать слов: Чигирин, Черкасы, Хорол, Лубны, Чертомлык, Дикое Поле, не могу без волнения видеть очеретяных крыш, стриженных мужицких голов, баб в желтых и красных сапогах, даже лыковых кошелок, в которых они носят на коромыслах вишни и сливы. «Чайка скиглит, литаючи, мов за дитьми плаче, солнце греє, витер віє на степу козачем...» Это Шевченко, — совершенно гениальный поэт! Прекраснее Малороссии нет страны в мире [10:6, 223—224].

Зближуються образи двох провідників Буніна по українській землі й українській історії. І обидва — з пам'яттю про безіменного автора «Слова про Ігорів похід». Від початку, в історичному сенсі, ці образи є рівновеликими, однак у Буніновому українському дискурсі вони постають по-різному: автор «Слова» — у трохи розмитому легендарному серпанку, Шевченко — під знаком безумовного визнання високої естетичної цінності спадщини поета і схиляння перед моральними рисами його як особистості; а Гоголь — у динаміці переходу від почуття близькості до усвідомлення несхожості, від прийняття до відштовхування.

Ця амбівалентність бунінсько-гоголівського духовного, транскультурного пограниччя тією чи тією мірою заторкувалася в критиці, а пер-

шим завважив і проаналізував її Євген Маланюк; вона ж парадоксальним чином, прямо-таки по-гоголівськи, відбилася в деяких його судженнях.

Є. Маланюк добре знав російську літературу — як класичну (давалося взнаки навчання в Єлисаветградському реальному училищі, ясна річ, російськомовному), так і післяжовтневого періоду, аж до середини 60-х років; свої міркування про неї загалом і стосовно окремих її представників він виклав у низці публікацій різних літ. Одним із лейтмотивів цих публікацій, своєрідним наскрізним субдискурсом, був розгляд випадків і різноманітних форм виявлення — очевидного і прихованого — українського елементу в російському літературному процесі: родоводи російських письменників, їхні біографії, чинник генетичної пам'яті, оточення, тематика творчості, прикметні особливості світосприйняття і стилю, безпосередні та / або непрямі впливи тощо. Крім Гоголя, чия особистість, доля і творчість посідали під цим кутом зору важливе місце в критичних студіях та публіцистиці Маланюка, то були Достоевський і Чехов, Короленко й Купрін, Анна Ахматова і Маяковський. Помітне місце в цій шерезі належить Буніну.

У пильному інтересі Маланюка до Буніна була ще одна конотація — емігрантська. Український поет, більша частина життя якого проминула в екзилі, сприймав Буніна, поза всім іншим, і як певною мірою побратима по емігрантській долі, зрозуміло, при повному усвідомленні відмінностей причин і реальних обставин. Характерно, що у своїх роздумах про Буніна він розглядав еміграцію письменника не тільки як суттєвий факт біографії, а і як значущий чинник його творчості, згадуючи під цим оглядом Гоголя і Тургенева.

У 1953 р. Маланюк робить запис у щоденнику:

В ніч з суботи на неділю 8 листопада у Франції помер письменник Іван Бунін. Прізвище це не зовсім чуже нашій літературі: Бунін у свій час перекладав Шевченка (м. ін. «Заповіт»). Але не чужий був він також і нашій батьківщині, де довгі періоди проживав у Полтаві й Одесі. Він дуже глибоко відчував чар України, якій присвятив досить сторінок у своїй творчості, особливо в останнім (біографічним) романі «Життя Арсен'єва» [цит. за: 25].

Пізніше, року 1964-го, у статті «Південь і російська література» Буніна названо («особливо» як поета) «духовим українцем» [18, 399]. То була підсумкова — щоправда, як видається, надлишкова — формула; на думку Маланюка, вона визначала суть ставлення Буніна до України.

А вперше до цієї теми Маланюк звернувся значно раніше, ще 1933 р., у статті «Вінець кінця», поштовхом до написання якої було присудження Буніну Нобелівської премії. Критичний дискурс автора структурований двома ключовими тезами: а) творчість Буніна є знаковим явищем у російській літературі, фіксуючи завершення класичного етапу в її розвитку; б) Бунін посідає в цьому письменстві особливе місце, бо ж він,

ззначає Маланюк, «не будши національно жадним “інородцем”, тим менше “українцем” ... є і залишається в російській літературі психологічно найбільш яскравим “інородцем”» [18, 372]. (Пригадуються як паралель слова Василя Розанова про Гоголя з листа до Еріха Голлербаха від 26 жовтня 1918 р.: «хохол и, след., чуть-чуть инородец» [27]; при цьому, звичайно, не випустимо з уваги різницю між двома прикладами в контексті й семантиці.)

У зв'язку з другою тезою (на першій тут не зостановлююся, вона варта окремого розгляду) Маланюк висловлює припущення (утім, доволі обережне) стосовно можливого українського коріння роду Буніних — вихідців із воронезької «старої (отже напевно не російської або малоросійської) шляхти», згадує про «литовсько-староруський» рід Буніковських¹, застерігаючись, однак, що «було б дуже наївно і небезпечно бачити в Буніні не лише українця, а навіть і малороса» [18, 370]. Він також звертає увагу на риси світовідчуття та стилю Буніна, характерні для людини південної породи, на «“південні”, українські, спеціально с т е п о в і» теми й мотиви в його творчості: «Їзда “балагулою”, неозорі жита, херсонський простір, могили (є навіть вірш “Савур-могила”), історичні ремінісценції». На думку Маланюка, «елемент п і в д е н н о с т и, соняшного, аж жагучого відчуття життя, радості життя, радісного відчуження самої фізіології буття» зближує Буніна з Нечуєм-Левицьким, Коцюбинським, Хвильовим, осібно — з Рильським, «з якого поезією вірші Буніна є найбільш с п о р і д н е н і (як взагалі з у к р а ї н с ь к о ю “неоклясикою”)» [18, 368]. У згадуваній повище статті «Південь і російська література» ім'я Буніна включено в широкий (утім, треба визнати, доволі неоднорідний за складом) контекст представників Півдня як «духовно-географічного комплексу» — від Гоголя до Арцибашева й Аверченка, від Чехова до Маяковського і братів Бурлюків, а також «одеситів» Бабеля, Багрицького, Олеші, Ільфа, Катаєва.

Говорячи про літературне «інородство» Буніна, Маланюк тлумачить це поняття не в суто національному плані, а ширше, у плані духовно-моральному, маючи на увазі критичне ставлення письменника до «важкої, сонної Матушки-Росії», до сучасної Буніну російської «нової» літератури. Маланюк вважає, що перебування в еміграції, за межами Росії, було для Буніна у плані творчості плідним, бо він «здоровим інстинктом живучої (південної) людини — героїчним зусиллям — в і д ш т о в х н у в с я, відірвався і тому в р я т у в а в с я від специфічного “російства”» [18, 370].

Головна Маланюкова ідея — паралель між Буніним і Гоголем: «...в Буніні ми маємо певну своєрідну спізнілу модифікацію Гоголя, певний

¹ «Рід Буніних є литовсько-руського походження, первісне прізвище Буніковський (чи Буньковський). Дружина й близькі називали Івана Буніна традиційно “Яном”» [18, 372].

варіант “гоголівщини”...» [18, 370]. Категоричність формули «модифікація Гоголя», очевидно, надмірна, та цю формулу, якщо взяти її окремо, можна було б пояснити характерною для Маланюка-публіциста (і не тільки публіциста) схильністю до парадоксу, загостреності стилю. Можна було б, якби до формули не було додано поняття «гоголівщина», що виявляє в Маланюковій «бунінсько-гоголівській» паралелі прихований «конфлікт сенсів».

У вітчизняному гоголезнавчому дискурсі вживаються два варіанти лексеми «гоголівщина», які лише трохи різняться за граматичною формою, але відмінні за семантикою. Варіант прагматичний — «Гоголівщина» (з великої літери). Це, з правила, узагальнене означення місцевостей, пов’язаних із біографією Гоголя, з топонімікою його «українських» повістей (Великі Сорочинці, Василівка, Кибинці, Полтава, Ніжин, Миргород, Диканька)¹. У випадку написання слова «гоголівщина» з малої літери з ним відбувається семантична трансформація: змінюється дефінітивний статус слова, з нейтральної лексеми воно перетворюється на метафору. Остання може означувати в широкому плані — якісь абсурдні, фантазмагоричні ситуації, явища, події, що викликають асоціації з образами Гоголевих творів. А в плані літературознавчому — сукупність характерних саме для Гоголя як особистості специфічних ментальних рис, пов’язаних із притаманною йому духовною роздвоєністю (наслідком особливостей генетичної природи, біографії, оточення, життєвих обставин) і з пограничною природою феномена.

У статті «Вінець кінця» лексема «гоголівщина» згадується мимохідь, її сенс не розкривається. Тимчасом об’єктивно, незалежно від змісту цієї статті, від наміру її автора «гоголівщина» корелює, ба прямо асоціюється зі сформульованою ним в інших працях тезою про «малоросійство» Гоголя. Так із міркувань Маланюка, що він їх виклав в есеї «Малоросійство», стає очевидним, що Гоголь — яскравий і трагічний із погляду інтересів нації приклад роздвоєності, «як би прапор політичного малоросійства», рисами своєї особистості, уроками долі він «дав не перевершений досі матеріал для студій над розкладом національної психіки і переходом її в стан малоросійського гниття» [17, 242]. Тезу про гоголівську роздвоєність Маланюк відтворив у назві своєї статті «Гоголь — Гоголь» [див.: 18], де опозиція «фрикативний український [г] — проривний російський [г]» (в українській графіці — г) — є по суті метафоричним аналогом поняття «малоросійство», яким в українському науковому та публіцистичному дискурсі означається специфічне соціальне, суспільно-політичне, духовне, етнопсихологічне явище в історії та в

¹ Приклад винятку з правила — збірник нарисів Володимира Гіляровського «В гоголівщині» (1900).

сучасному житті України, породжене її тривалим колоніальним статусом у складі російської, потім советської імперій (Малоросія) [3, 36—37].

Тут, у точці максимального зближення (мало не ототожнення) понять «гоголівщина» та «малоросійство», стає очевидним «конфлікт сенсів», закладений в означенні Буніна як «модифікації Гоголя». Якщо Гоголь — малорос, а в Буніні, на думку Маланюка, висловлений, як пам'ятаємо, у тій самій статті, «було б наївно і небезпечно» бачити «не тільки українця, а навіть і малороса», то про яку «гоголівщину» (фактичний синонім «малоросійства») стосовно останнього можна говорити? Маланюк знаходить паралелі в емігрантських долях обох письменників, у вищою мірою позитивній для їхньої творчості «відірваності» від Росії, але ж це зовсім інша тема, «гоголівщина» і пов'язаний із нею «український чинник» до цього не тичуться. Тим самим береться під сумнів правомірність запропонованої Маланюком «ідентифікації» (нехай і «спізнілої») Буніна з Гоголем, мотивованої саме цим чинником. Ба більше, об'єктивний аналіз проблеми, порівняння Буніна з Гоголем в «українському ракурсі», під кутом зору їхнього ставлення до України, приводить до висновку не про їхню близькість чи бодай схожість, а про вельми суттєві відмінності.

«Кстати, — Вы украинец?» — запитує Бунін І. Белоусова в одному з листів (травень 1894 р.). І додає: «Я самый заправский кацап!» [9, арк. 92]. Бунін жив тоді в Полтаві, то був час, згадуючи про який, він через багато років писав, що «прекраснее Малороссии нет страны в мире» [10:6, 223—224]; цей лист закінчується українським побажанням: «Ну, будьте здоровы!». Поєднання цих деталей із визнанням Буніна щодо свого «кацапства», до того ж «найсправдешнішого», свідчить про те, що усвідомлення письменником власної національної ідентичності жодною мірою не суперечило його сентименту до України. «Українофільство» (так Маланюк означає суть цього сентименту) Буніна — це природне почуття людини, внутрішній світ якої не затьмарений національними передсудами, не спотворений впливом стереотипів масової свідомості, людини, чий розуму, культури і щедрості душі вистачає на те, щоб, люблячи свою батьківщину, цінувати й іншу землю, розуміти її людей, захоплюватися красою її природи, її піснями. Щирість, непідробленість цього почуття Буніна, його ставлення до України такі, що його «Малоросія» та «хотли» не ріжуть вухо, не сприймаються як зневажливі та образливі, це лише данина мовленнєвій інерції. Подібно як зарахування Шевченка, зокрема в оповіданні «Козацьким ходом», до російської літератури: таке було поширене в тогочасному російському дискурсі. Ставлення «кацапа» Буніна до України відбиває цільність його натури, душевну рівновагу. В українця Гоголя це ставлення затьмарене малоросійством, впливом зовнішніх негативних чинників, обставин життя, імперськими передсудами. Наслід-

ками цього були дисгармонія внутрішнього світу, роздвоєність, що їх він відчував, але не міг зрозуміти й усвідомити: «...сам не знаю, кака я у мене душа, хохлацкая или русская» (з листа до Олександри Смирнової від 24 грудня 1844 р.) [11:12, 419]. Це була внутрішня драма письменника, хвора грань його душі та його генія.

Відмінність між малоросійством Гоголя і «українофільством» Буніна — це відмінність між двома протилежними у своїй основі «життєвими складами». Юному героєві-оповідачу «Життя Арсеньєва» Гоголь був близький тим, що вразив його уяву магією місячної ночі над Дніпром, «співом» дверей старосвітського дому, чим поклав початок відкриттю Буніним України. Її образ закарбувався в пам'яті російського письменника на все життя, проте він уже не асоціювався з Гоголем. Буніну пізньої пори його життя особистість Гоголя була чужою, неприйняття викликають гоголівські манери й особливості поведінки, навіть зовнішність.

У 1936 р. Бунін пише оповідання «Камізелька пана Михольського», своєрідну версію-інтерпретацію надрукованого 1891 р. в «Историческом вестнике» «Анекдоту про Гоголя» Єроніма Ясинського [31]; на цю публікацію різко негативно зреагував Микола Лєсков [14], розгорнулася його полеміка з Ясинським [24, 97—104; 30]. Персонаж-наратор Бунінового твору Михольський згадує, яким «некто Гоголь, писатель» [10:5, 497] постав перед ним і перед «целой ассамблеей» [10:5, 498] гостей Юзефовича, помічника попечителя Київського навчального округу, в Липках: «У него был длинный нос, длинные прямые волосы. На нем был сюртук темного граната и темно-зеленая жилетка, по которой краснели мушки и глазки и ярко блестели жёлтые пятна» [10:5, 489].

Гоголь поводить дивакувато, не звертає уваги ані на господаря, який шанобливо його зустрів, ані на представників міської інтелектуальної еліти, що трепетно очікували на його з'яву («все больше профессора Киевского университета в новеньких мундирах» [10:5, 489]). Його увага цілком зайнята модною камізелькою оповідача («жилетка эта была тоже весьма нарядна, только походила не на шкурку лягушки, как у столичного гостя, а на шкурку хамелеона» [10:5, 489]); він стурбований одним: як негайно дістати собі «точнісінько таку саму»...¹

¹ Факт зустрічі Гоголя 1848 р. з київськими професорами, про яку йдеться в «Анекдоті...» Ясинського, підтверджує Федір Чижов, уривок зі спогадів якого навів П. Куліш у своїх «Записках о жизни Николая Васильевича Гоголя»: «Ми зустрілися в О. С. Данилевського, в якого зупинився Гоголь...; потім провели вечір у М. В. Юзефовича. Гоголь був мовчазний...» [23, 240]. Ця обставина, звісна річ, не засвідчує вірогідності опису, який зі слів Михольського подав Є. Ясинський. Про міру вірогідності цього анекдоту можна судити хоча б із такого прикладу. Поміж гостей Юзефовича згадується М. Костомаров [31, 597], який у середині 40-х років справді був ад'юнктом-професором Київського університету, викладав російську історію, однак 1848 р. він не міг брати участь у зустрічі з Гоголем, бо за рік перед тим був заарештований за членство в Кирило-Мефодіївському братстві, поміщений у Петропавлівську фортецю, потім висланий до Саратова. До речі, у бунінській версії імені М. Костомарова немає.

Людмила Єльніцька [12], аналізуючи це місце в оповіданні Буніна, проводить паралель із тим, яким Гоголь постає в лекціях В. Набокова. Набокову, так само як і панові Михольському, впала в око «франтівська камізелька» Гоголя. Так само, але все ж інакше. Михольський твердить, що ця камізелька була схожа «на шкіру», а головню, він, цей самовдоволений пошляк, який щось чував про Гоголя, навіть читав його «дрібнички» і в якому впізнаємо типово гоголівського персонажа (невипадково Гоголеві здається, що він Михольського «десь уже бачив»), — цей Михольський сприймає й оцінює ситуацію як свою моральну перемогу над письменником: «Он хоть и Гоголь, а такой жилетки выше у него нет и не будет! Я, брат, свою жилетку выше всяких его “Мертвых душ” ставлю!» [10:5, 500].

Щодо Набокова, то він не просто помічає інший, ніж Михольський, колір гоголівської камізельки — «пляшково-зелений... з помаранчевими й пурпурними іскрами, дрібними синіми кільчиками; суттю, він нагадує шкіру якогось заморського плазуна» [22, 35—36]. Для нього — і це знову ж таки головне — камізелька перетворюється на метафору зовнішнього вигляду і внутрішньої сутності Гоголя, його пристрасті до строкатого модного одягу, зрештою — до прихованих за цими зовнішніми атрибутами бісовщини, роздвоєності душі письменника, ознак вульгарності, які зближують темні сторони його натури з «михольськівщиною»...

Річ ясна, Гоголя, яким він постає в оповіданні «Камізелька пана Михольського», побачив та описав негативний персонаж, але ж іншого погляду, зокрема виявленої альтернативної авторової позиції, тут немає. Та й сам факт написання цього твору доволі прикметний. Цілком імовірно, що Бунін свого часу звернув увагу на публікацію «анекдоту» Ясинського та на суперечки довкола нього, тим паче що в його пам'яті зберігалася почута колись одна з поширених байок про Гоголя. Але що спонукало письменника повернутися до переказаної Ясинським історії про камізельку більш як через чотири десятиліття, в еміграції, до того ж заходитися літературним перелицюванням читаного? Про це нічого достеменно не відомо. Звернімо, однак, увагу на те, що оповідання «Камізелька пана Михольського» датоване 1936 р. (здається, існують інші версії стосовно часу його появи, але це наразі не так і важливо), а через чотири роки, 1940-го, у тому ж Грассі, в умовах Другої світової війни, що набирала розмаху, буквально напередодні вторгнення до Франції гітлерівських військ, Бунін робить у щоденнику наведений на початку цієї статті запис про свою «ненависть» до Гоголя як до людини. Це дає підстави для припущення, що в той період розмисли про особистість Гоголя, здавалось би мало пов'язані з лихом дня, посідали примітне місце в думках Буніна, можливо корелюючи (опосередковано) якимсь йому са-

тому (і поготів нам) не зовсім зрозумілим чином у свідомості письменника з атмосферою історичного моменту, насиченою ворожістю, відчуттям хиткості й непередбачуваності.

У щоденнику словам про «ненависть» до Гоголя передує такий запис: «Боже мой, Боже мой! Было и у меня когда-то детство, первые дни моей жизни на земле!» [10:6, 461]. Далі йде ще один: «Убежден, что Гоголь никогда не жег “Мертвых душ”» [10:6, 461]. Потім — прогалина в тексті. Виникає враження, що за цією прогалиною, павзою, загальмованістю думки криється момент гострого усвідомлення Буніним конфронтації двох своїх реакцій на Гоголя — років раннього «українофільства», захоплення «Страшною помстою» та «Старосвітськими поміщиками» і зрілих літ, коли творчість і особистість автора «Ревізора» й «Мертвих душ» постала у свідомості Буніна в негативному освітленні. Стає очевидним, що ненависть до письменника як людини і неприйняття цієї людини як письменника — дві сторони однієї медалі. У «Щоденнику» від 5 квітня 1942 р. з'являється запис: «Вдруг почему-то Добчинский и Бобчинский... Сквозник-Дмухановский, Яичница... даже Чичиков — все очень плоско, балаганно...» [10:6, 515].

Так у темі «Бунін — Гоголь» оприявнюється зв'язок між особистісно-моральним аспектом і аспектом поетики, стилю, засобів художнього осягнення життєвого матеріалу. Відома бюффонівська формула «стиль — це людина» виявляє тут свою доречність та актуальність.

Питання про співвіднесеність творчих методів та поетичних систем Буніна і Гоголя не раз розглядалося в критиці, причім у різних аспектах — у порівняльно-історичному й порівняльно-типологічному ракурсах, через виявлення структурно-семантичних паралелей або, навпаки, нарочитих протиставлень, прямої чи прихованої полеміки, елементів інтертексту, ремінісценцій (у деяких випадках звичайних — топонімічних або омонімічних) текстуальних збігів і перегуків.

Валерій Мароші, аналізуючи бунінську прозову мініатюру «Переддень» (ориг. «Канун», 1931), наголошує в ній два пункти, у яких знаходить зближення образно-стилістичних моделей Буніна і Гоголя. Це мужики-борошномели, «все великаны, все рыжие, без шапок, в красных рубахах распояской»; вони викликають у критика асоціацію зі сценою обсіпання борошном у Гоголевому описі римського карнавалу. І ще це мотив стрімголового, скаженого руху, що «наводить жах»: «Извозчик мчит во весь дух...»; «А сзади грохочут, летят, точно нагоняют ломовые телеги» [10:4, 573] (тут, поряд із «Передднем», і під тим самим оглядом згадуються також інші твори Буніна, зокрема «Окаянні дні»); на думку критика (як видається, не вповні обґрунтовану), для цього мотиву «вихідним пунктом... є, звичайно (?), гоголівська трійка» [20, 237; див. також: 19].

Євгенія Анісімова й Кирило Анісімов [1; 2] посилаються на низку публікацій, автори яких знаходять у Буніна перегуки з гоголівськими текстами, образні паралелі, мало не «запозичення»: скажімо, та ж сама трійка в повісті «Село» (ориг. «Деревня»), місячна українська ніч в оповіданні «Мітіна любов». У коментарі до другого із цих прикладів (його взято зі статті Юрія Лотмана «Два усні оповідання Буніна (до проблеми “Бунін і Достоевський”»)» [16, 740]) критики застерігаються, зазначаючи, що образ місячної ночі «характерний для романтичної імагології в принципі» [1, 97], тобто він не пов'язаний *лише й саме* з Гоголем. Застереження слушне й важливе з погляду методологічної коректності літературних зіставлень, але до Лотмана його не можна прикласти, бо той якраз підкреслює, що картина місячної ночі в «Мітіній любові» лише «*мовби* [письмівка моя. — Ю. Б.] активізує гоголівську традицію» [16, 741]; посилення на Гоголя в цьому випадку «фіктивне». А от стосовно деяких тез самих авторів статті їхнє застереження, хоч і як це парадоксально, виявляється актуальним.

Значмо, що Є. Анісімова й К. Анісімов, наводячи й аналізуючи випадки «гоголівського відлуння» в Буніна, прагнуть відчитати в них не просто ознаки зовнішньої подібності, а моменти семантичної близькості (або протистояння). Однак висновки із цього аналізу, на жаль, не завжди переконливі. Так портрет сільського «скнари-куркуля» Лук'яна з оповідання Буніна «Князь над князями» тлумачиться як «полемічна репліка» на образ Плюшкіна, а мотивується таке тлумачення («є всі підстави вважати») тим, що обидва персонажі... старі та беззубі. В оповіданні «Грамадика любові» критики знаходять цілий «ланцюжок відповідностей»: наприклад, скриньки Хвощинського і Чичикова, бричка, чичиковський Селіфан і безіменний «малий» — візник Івлева, жадібність Плюшкіна і Хвощинського-молодшого, негода, гроза, гавкання собак, яке супроводжує Чичикова та Івлева в їхніх подорожах, тощо. Ці «відповідності» схарактеризовано в статті як «особливі інтертекстуальні кореляції», хоча, як видається, такий статус для них вочевидь завищений, розпливчате означення «особливі» нічого не з'ясовує. Тут, мабуть, слід говорити хіба про збіги, про подібності поведінкових архетипів і стереотипів, про типологію повторюваних, «мандрівних» літературних сюжетів та окремих ситуацій.

Тож варто погодитися з авторами статті в тому, що «проблема [відповідностей] потребує теоретичного фокусування» [2, 97].

Такого фокусування потребують і «невідповідності» у сфері поетики обох письменників, відмінності в особливостях їхнього світобачення, стилю, засобів художнього осягнення дійсності, способів виявити своє ставлення до зображуваного.

Порівняймо під цим оглядом два описи саду¹.

Старый, обширный, тянувшийся позади дома сад, выходивший за село и потом пропадавший в поле, заросший и заглохлый, казалось, один освежал эту обширную деревню и один был вполне живописен в своем картинном опустении. Зелеными облаками и неправильными, трепетolistными куполами лежали на небесном горизонте соединенные вершины разросшихся на свободе дерев. Белый колоссальный ствол березы, лишенный верхушки, отломленной бурей или грозой, подымался из этой зеленой гущи и круглился на воздухе, как правильная мраморная, сверкающая колонна; косой, остроконечный излом его, которым он оканчивался кверху вместо капители, темнел на снежной белизне его, как шапка или черная птица. Хмель, глушивший внизу кусты бузины, рябины и лесного орешника и пробежавший потом по верхушке всего частокола, взбегал наконец вверх и обвивал до половины сломленную березу. Достигнув середины ее, он оттуда свешивался вниз и начинал уже цеплять вершины других дерев или же висел на воздухе, завязавши кольцами своя тонкие, цепкие крючья, легко колеблемые воздухом. Местами расходились зеленые чащи, озаренные солнцем, и показывали неосвещенное между них углубление, зиявшее, как темная пасть; оно было всё окинута тенью, и чуть-чуть мелькали в черной глубине его: бежавшая узкая дорожка, обрушенные перилы, пошатнувшаяся беседка, дуплистый дряхлый ствол ивы, седой чапыжник, густой щетиною вытыкавший из-за ивы иссохшие от страшной глушины, перепутавшиеся и скрестившиеся листья и сучья, и, наконец, молодая ветвь клена, протянувшая сбоку свои зеленые лапы-листья, под один из которых забравшись, бог весть каким образом, солнце превращало его вдруг в прозрачный и огненный, чудно сиявший в этой густой темноте. В стороне, у самого края сада, несколько высокорослых, не вровень другим, осин подымали огромные вороньи гнезда на трепетные свои вершины. У иных из них отдернутые и не вполне отделенные ветви висели вниз вместе с иссохшими листьями. Словом, всё было как-то пустынно-хорошо, как не выдумать ни природе, ни искусству, но как бывает только тогда, когда они соединятся вместе, когда по нагроможденному, часто без толку, труду человека пройдет окончательным резцом своим природа, облегчит тяжелые массы, уничтожит грубоощутительную правильность и нищенские прорехи, сквозь которые проглядывает нескрытый, нагой план, и даст чудную теплоту всему, что создалось в хладе размеренной чистоты и опрятности [11:6, 112—113].

...сад за домом был, конечно, наполовину вырублен, хотя все еще красовалось в нем много вековых лип, кленов, серебристых итальянских тополей, берез и дубов, одиноко и безмолвно доживавших в этом забытом саду свои долгие годы, свою вечно-юную старость, красота которой казалась еще более дивной в этом одиночестве и безмолвии, в своей благословенной, божественной бесцельности. Небо и старые деревья, у каждого из которых всегда есть свое выражение, свои очертания, своя душа, своя дума, — можно ли наглядеться на это? Я подолгу бродил под ними, не сводя глаз с их бесконечно разнообразных вершин, ветвей, листьев, томясь желанием понять, разгадать

¹ Необхідне застереження: подібного кшталту порівняльний аналіз проводиться без застосування аксіологічного критерію, унікальність кожного з компонентів виключає підхід із позиції «краще — гірше».

и навсегда запечатлеть в себе их образы, сидел, думал о них на просторном кособоге под садом, среди огромных дубовых пней, грубо черневших на нем в нежной высокой траве и цветах, над светлыми прудами, все еще полноводно лежавшими под кособогом в ложине... Как отрешалась тогда душа от жизни, с какой грустной и благой мудростью, точно из какой-то неземной дали, глядела она на нее, созерцала «вещи и дела» человеческие! [10:5, 75].

Корелят обох описів — мотив занедбаності, «заглохлості», занепаду, суму за людським началом, яке колись жило в цьому місці, але безповоротно відійшло. Художнє втілення цього мотиву здійснюється, однак, різними засобами, у різних системах поезики.

Різними є хронотопи. У Буніна — «зупинена» мить життя оповідача, який перебуває у двомірному просторі саду, знайомого йому, хоча й призабутого. Гоголів сад стереоскопічний, це багатовимірний часопростір, де є не тільки передній план, а й задній, і ще «заглибина», що зяє, як «темна паща»; це якесь задзеркалля, у його ірраціональній «чорній глибині» ледь-ледь мріють «бежавшая узкая дорожка, обрушенные перилы, пошатнувшаяся беседка, дуплистый дряхлый ствол ивы, седой чапыжник, густой щетиною вытыкавший из-за ивы иссохшие от страшной глушины, перепутавшиеся и скрестившиеся листья и сучья» [11:6, 113]. Минуле і теперішнє співіснують в одному часопросторі, час тут — скористаймося характеристиками Михайла Бахтіна — «згущений», «ущільнений», «художньо-зримий», «злитий» із простором, його ознаки «розкриваються в просторі, і простір осмислюється й вимірюється часом» [див.: 5, 121—122].

Бунінський сад зображений у стриманій графічній манері, лише дві тьмяні барви — «сріблясті» тополі та «почорнілі» дубові пеньки. У Гоголя — строката мальовнича палітра, гра барв: «зеленые облака», «белый» стовбур берези, «черная птица», «седой чепыжник», «молодая ветвь клена, протянувшая сбоку свои зеленые лапы-листы, под один из которых забравшись, бог весть каким образом, солнце превращало его вдруг в прозрачный и огненный, чудно сиявший в этой густой темноте».

У Буніна простір саду локалізований і структурований. У Гоголя він розімкнутий, деструктурований, хаотичний, це конгломерат контрастів і дисонансів.

Картина саду в «Житті Арсеньєва» виразно особистісна, її домінанта — душевне переживання героя-оповідача, сильне, але швидкоплинне, у кожному разі тимчасове, пов'язане з конкретним моментом його життя. Гоголівський сад перебуває поза певними часовими координатами і не належить нікому, він самодостатній; це сад біля Плюшкінського дому, але, властиво, не сад Плюшкіна, це радше антиномічна художньо-філософська модель буття.

Скажімо ще: у «Житті Арсеньева» — *сад*, у «Мертвих душах» — *бароковий вертоград*.

Або так: у Буніна — *опис* маєткового саду, зразок класичної російської прози на завершальному етапі її розвитку; у Гоголя — не опис, не картина реального поміщицького саду, а *метафора* метафізичного Саду, відгомін стилю бароко — «гоголівське бароко» [див.: 4, 101—193].

У пам'яті Арсеньева / Буніна гоголівське начало асоціюється практично тільки з романтичною, казково-фантастичною «Страшною помстою», один раз згадуються «Старосвітські поміщики». І жодного слова про інші повісті «Вечорів на хуторі біля Диканьки» й «Миргорода», у стилістиці яких важливе місце належить образам, ситуаціям, засобам, характерним для поезики українського низового бароко. Не знайдемо бодай згадок ні про дяків-пиворізів і голодних школярів, ні про простаків-чоловіків та їхніх сварливих жінок, ні про гульвіс-запорожців, готових продати душу нечистому, ані про чортів, вигнаних із пекла... Не знайдемо й різних модифікацій типового для бароко «принципу відображення», раблезіанських сцен їжі й пиття, віщих снів і фантасмагоричних візій, знакових вертепних персонажів, химерних ситуацій і смішних прізвищ. Усе це чуже Буніну, будь-які вияви умовності, гротеску, сатиричного загострення йому не цікаві, усі ці Добчинські й Бобчинські, Сквозники-Дмухановські, Яічніці, Чичикови видаються йому, як пам'ятаємо, «плоскими, балаганными».

Це не тільки й не просто несхожість творчих принципів, поетик, стилів двох письменників, це ще й свідчення переходу від однієї історико-літературної епохи до іншої, ознаки пограниччя між класикою і модернізмом, предтечею якого був Гоголь і осторонь якого стояв Бунін. Тож у тому дисонансі (що про нього йшлося на початку цієї статті) — неочікуваному, як на перший погляд, — у судженнях Буніна про Гоголя насправді немає нічого несподіваного, були причини — як суб'єктивні, так і об'єктивні.

Чи усвідомлював Бунін природу й суть відмінностей між собою і Гоголем — про це важко судити з певністю, швидше за все — ні. Але очевидно, що він їх *відчував*, і відчував, як ми бачили, чітко, навіть гостро, іноді здається — аж болісно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимова Е., Анисимов К. Эхо Жуковского и Гоголя в прозе И. А. Бунина 1910-х гг.: поэтика баллады и эстетика «страшного». Статья 1 // Вестник Томского государственного университета. Филология. 2015. № 1 (33). С. 88—113.
2. Анисимова Е., Анисимов К. Эхо Жуковского и Гоголя в прозе И. А. Бунина 1910-х гг.: поэтика баллады и эстетика «страшного». Статья 2 // Вестник Томского государственного университета. Филология. 2015. № 2 (34). С. 86—104.
3. Барабаш Ю. Малоросійство // Енциклопедія сучасної України. Т. 19. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень Національної академії наук України, 2018. С. 36—37.

4. *Барабаш Ю.* Почва и судьба. Гоголь и украинская литература: у истоков. Москва: Наследие, 1995. 224 с.
5. *Бахтин М.* Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // *Бахтин М.* Литературно-критические статьи / Сост. С. Бочаров, В. Кожин. Москва: Художественная литература, 1986. С. 121—290.
6. *Белоусов И.* Из «Кобзаря» Т. Г. Шевченко и украинские мотивы. Киев: Тип. Г. Л. Фронцкевича, 1887. 52 с.
7. *Бунин И.* [Письмо к И. Белоусову, 1889, 19 января] // Российский государственный архив литературы и искусства (РГАЛИ). Ф. 66. Оп. 1. Ед. хр. 534. Л. 1.
8. *Бунин И.* [Письмо к И. Белоусову, 1889, 3 февраля] // РГАЛИ. Ф. 66. Оп. 1. Ед. хр. 534. Л. 2-3.
9. *Бунин И.* [Письмо к И. Белоусову, май 1894 г.] // РГАЛИ. Ф. 66. Оп. 1. Ед. хр. 534. Л. 92.
10. *Бунин И.* Собрание сочинений: В 6 т. Москва: Художественная литература, 1987—1988.
11. *Гоголь Н.* Полное собрание сочинений: В 14 т. Москва; Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1937—1952.
12. *Ельницкая Л.* «Жилет Гоголя»: личность писателя глазами И. Бунина и Вл. Набокова. URL: <http://domgogolya.ru/science/researches/1556/>
13. *Кузнецова Г.* Грасский дневник. URL: https://royallib.com/book/kuznetsova_galina/grasskiy_dnevnik.html
14. *Лесков Н.* Нескладница о Гоголе и Костомарове // Петербургская газета. 1891. № 192. 16 июля.
15. Литературное наследство. Москва: Наука, 1973. Т. 84. Кн.1. 696 с.
16. *Лотман Ю.* О русской литературе. Статьи и исследования: История русской прозы. Теория литературы (1958—1993). Санкт-Петербург: Искусство—СПб, 1997. 846 с.
17. *Маланюк Е.* Книга спостережень. Проза: У 2 т.: Т. 2. Торонто: Видавництво «Гомін України», 1966. 480 с.
18. *Маланюк Є.* Книга спостережень. Статті про літературу. Київ: Дніпро, 1997. 430 с.
19. *Мароши В.* Аккумуляция разных типов референции в миниатюре И. А. Бунина «Канун» // Филологический класс. 2018. №2(52). С. 30—37.
20. *Мароши В.* Гоголевский субстрат карнавального подтекста в миниатюре И. А. Бунина «Канун» // Образы Италии в русской словесности (По итогам Второй международной научной конференции Международного научно-исследовательского центра «Russia—Italia» — «Россия—Италия», Томск—Новосибирск, 1—7 июня 2009 г.). Томск: Издательство Томского университета, 2011. С. 234—240.
21. *Муромцева-Бунина В. Н.* Жизнь Бунина. 1870—1906. Беседы с памятью / Сост., предисл. и примеч. А. К. Бабореко. Москва: Советский писатель, 1989. 508 с.
22. *Набоков В.* Лекции по русской литературе. Чехов, Достоевский, Гоголь, Горький, Толстой, Тургенев / Пер. с англ. Предисловие Ив. Толстого. Москва: Независимая газета, 1996. 440 с.
23. *Николай М.* [Кулиш П.]. Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя, составленные из воспоминаний его друзей и знакомых и из его собственных писем. В 2 т. Т. II. Санкт-Петербург: В типографии Юлиуса Штауфа, 1855. Т. II. 339 с.
24. *Ным Е.* Литературная позиция Иеронима Ясинского (1880—1890 годы). Тарту, 2003. 165 с.
25. *Панченко В.* Українські дороги Івана Буніна. Стаття перша // День. 2019. 20 червня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/ukrayinski-dorogy-ivana-bunina>
26. *Панченко В.* Українські дороги Івана Буніна-2. Стаття перша. Закінчення. // День. 2019. 27 червня. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/ukrayinski-dorogy-ivana-bunina-2>
27. Письма В. В. Розанова к Э. Ф. Голлербаху. Подготовка текста, публикация и комментарии Е. Голлербаха. URL: <http://users.kaluga.ru/kosmorama/letters.html>
28. *Полякова Т.* Украинское культурное пространство а романе И. А. Бунина «Жизнь Арсеньева» // Collegium 2017. № 2. URL: <https://reading-hall.ru/publication.php?id=21487>
29. *Рева-Левшакова Л.* Постать Тараса Шевченка в культурі неореалістів // Проблеми сучасного літературознавства. Вип. 23. Одеса: Астропринт, 2016. С. 108—116.

30. Шелаєва А. Полемика в периодической печати конца XIX в. как форма литературной борьбы: Н. С. Лесков против И. И. Ясинского, И. И. Ясинский против Н. С. Лескова // Электронный научный журнал «Медиаскоп». 2013. № 4. URL: <http://www.mediascope.ru/node/1402>
31. Ясинский И. Анекдот о Гоголе // Исторический вестник. Историко-литературный журнал. 1891. Т. XLIV. С. 594—598.

Отримано 12 березня 2021 р.

REFERENCES

1. Anisimova, E., & Anisimov, K. (2015). Ekho Zhukovskogo i Gogolia v proze I. A. Bunina 1910-kh gg.: poetika ballady i estetika "strashnogo". Statia 1. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologiya*, 1 (33), 88-113. [in Russian]
2. Anisimova, E., & Anisimov, K. (2015). Ekho Zhukovskogo i Gogolia v proze I. A. Bunina 1910-kh gg.: poetika ballady i estetika "strashnogo". Statia 2. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologiya*, 2 (34), 86-104. [in Russian]
3. Barabash, Yu. (2018). Malorosiistvo. In *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* (Vol. 19; pp. 36-37). Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. [in Ukrainian]
4. Barabash, Yu. (1995). *Pochva i sudba. Gogol i ukrainskaia literatura: u istokov*. Moscow: Nasledie. [in Russian]
5. Bakhtin, M. (1986). Formy vremeni i khronotopa v romane. Ocherki po istoricheskoi poetike. In Bakhtin, M. *Literaturno-kriticheskie statii* (pp. 121-290). Moscow: Khudozhestvennaia literatura. [in Russian]
6. Belousov, I. (1887). *Iz "Kobzaria" T. G. Shevchenko i ukrainskie motivy*. Kyiv: Tipografiia G. L. Frontskevicha. [in Russian]
7. Bunin, I. (1889, January 19). [Letter to I. Belousov]. [Manuscript]. Russian State Archive of Literature and Art. Fund 66, Inventory 1, Folder 534, p. 1. [in Russian]
8. Bunin, I. (1889, February 3). [Letter to I. Belousov]. [Manuscript]. Russian State Archive of Literature and Art. Fund 66, Inventory 1, Folder 534, p. 2-3. [in Russian]
9. Bunin, I. (1894, May). [Letter to I. Belousov]. [Manuscript]. Russian State Archive of Literature and Art. Fund 66, Inventory 1, Folder 534, p. 92. [in Russian]
10. Bunin, I. (1987—1988). *Sobranie sochinenii*. (Vol. 1-6). Moscow: Khudozhestvennaya literatura. [in Russian]
11. Gogol, N. (1937—1952). *Polnoe sobranie sochinenii*: (Vol. 1-14). Moscow; Leningrad: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR. [in Russian]
12. Elnickaia, L. (2005). "Zhilet Gogolia": lichnost pisatel'ia glazami I. Bunina i Vl. Nabokova. <http://domgogolya.ru/science/researches/1556/> [in Russian]
13. Kuznetsova, G. *Grasskii dnevnik*. (2017). https://royallib.com/book/kuznetsova_galina/grasskiy_dnevnik.html [in Russian]
14. Leskov, N. (1891, July 16). Neskladitsa o Gogole i Kostomarove. *Peterburgskaia gazeta*, 192. [in Russian]
15. *Literaturnoe nasledstvo* (1973). (Vol. 84, Book 1). Moscow: Nauka. [in Russian]
16. Lotman, Yu. (1997). *O russkoi literature. Stati i issledovaniia: Istoriia russkoi prozy. Teoriia literatury (1958—1993)*. Saint Petersburg: Iskusstvo—SPb. [in Russian]
17. Malaniuk, E. (1966). *Knyha sposterezhen. Proza* (Vol. 1-2; Vol. 2). Toronto: Vydavnytstvo "Homin Ukrainy". [in Ukrainian]
18. Malaniuk, Ye. (1997). *Knyha sposterezhen. Stati pro literaturu*. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]
19. Maroshi, V. (2018). Akkumulatsiia raznykh tipov referentsii v miniatiure I. A. Bunina "Kanun". *Filologicheskii klass*, 2 (52), 30-37. [in Russian]
20. Maroshi, V. (2011). Gogolevskii substrat karnavalnogo podteksta v miniatiure I. A. Bunina "Kanun". In *Obrazy Italii v russkoi slovesnosti (Po itogam Vtoroi mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii Mezhdunarodnogo nauchno-issledovatel'skogo tsentra "Russia—Italia" — "Rossiia—Italiia", Tomsk—Novosibirsk, 1—7 iunია 2009 g.)* (pp. 234-240). Tomsk: Izdatelstvo Tomskogo universiteta. [in Russian]

21. Muromtseva-Bunina, V. N. (1989). *Zhizn Bunina. 1870—1906. Besedy s pamiatiu*. Moscow: Sovetskii pisatel. [in Russian]
22. Nabokov, V. (1996). *Lektsii po russkoi literature. Chekhov, Dostoevskii, Gogol, Gorkii, Tolstoi, Turgenev*. (Trans.). Moscow: Nezavisimaia gazeta. [in Russian]
23. Nikolai M. [Kulish, P.] (1855). *Zapiski o zhizni Nikolaia Vasilevicha Gogolia, sostavlennye iz vospominanii ego druzei i znakomykh i iz ego sobstvennykh pisem* (Vol. 1-2; Vol. 2). Saint Petersburg: V tipografii Yuliusa Shtaufa. [in Russian]
24. Nymm, E. (2003). *Literaturnaia pozitsiia Ieronima Yasinskogo (1880—1890 roky)*. Tartu. [in Russian]
25. Panchenko, V. (2019, June 20). Ukrainski dorohy Ivana Bunina. Startia persha. *Den*. <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/ukrayinski-dorohy-ivana-bunina> [in Ukrainian]
26. Panchenko, V. (2019, June 27). Ukrainski dorohy Ivana Bunina-2. Startia persha. *Zakinchenia. Den*. <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/ukrayinski-dorohy-ivana-bunina-2> [in Ukrainian]
27. Gollerbakh, E. (Ed.) *Pisma V. V. Rozanova k E. F. Gollerbakh*. <http://users.kaluga.ru/kosmorama/letters.html>
28. Poliakova, T. (2017). Ukrainskoe kulturnoe prostranstvo v romane I. A. Bunina “Zhizn Arseneva”. *Collegium*, 2. <https://reading-hall.ru/publication.php?id=21487> [in Russian]
29. Reva-Lievshakova, L. (2016). Postat Tarasa Shevchenka v kulturi neorealistic. *Problemy suchasnoho literaturoznavstva*, 23, 108-116. [in Ukrainian]
30. Shelaeva, A. (2013). Polemika v periodicheskoi pechati kontsa XIX v. kak forma literaturnoi borby: N. S. Leskov protiv I. I. Yasinskogo, I. I. Yasinskii protiv N. S. Leskova. *Elektronnyi nauchnyi zhurnal “Mediascope”*, 4. <http://www.mediascope.ru/node/1402> [in Russian]
31. Yasinskii, I. (1891, June). Anekdot o Gogole. *Istoricheskii vestnik. Istoriko-literaturnyi zhurnal*, XLIV, 6, 594-598. [in Russian]

Received 12 March 2021

Yurii Barabash, doctor of sciences in philology, professor
A. M. Gorky Institute of World Literature
25a Povarskaya st., Moscow, 121069
e-mail: barabash.yuri@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8938-9408>

BUNIN AND GOGOL: UKRAINIAN FACTOR, OR BETWEEN ORYOL REGION AND PROVENCE

The gap as long as several decades between I. Bunin's different opinions of Gogol's personality and writings — from youthful admiration and feeling of emotional and spiritual proximity to the confession of 'hatred' in a diary note of emigrant times — has been considered both as historical-literary fact and psychological mysterious phenomenon. The key problem determining the angle of an analytical approach to the topic is the role and significance of the 'Ukrainian factor' in Bunin's biography and literary art, his interest and affection towards Ukraine, its people, nature, history, traditions, and culture, which was testified by the writer's confessions and became the subject of research in the Ukrainian scholarly discourse and journalism (E. Malaniuk). In that light, the stories by Bunin based on his traveling around Ukraine, the parts of the novel “Arseniev's life”, memoir and epistolary materials have been analyzed in the paper. Special attention has been paid to Bunin's tender attitude towards T. Shevchenko, his creative works and his personality. It was Shevchenko's poetry as well as “A Terrible Revenge” and “The Old-World Landowners” by Gogol that revealed Ukraine to young Bunin, entering his conscience and creative imagination. As to the later Bunin's negative attitude towards Gogol, the decisive factors were dissimilarity of both writers' personal and psychological features and difference of their creative methods and poetics, connected with the change of historical and literary paradigm. In particular, Gogol was the forerunner to modernism from which Bunin stayed away.

Keywords: Ukraine, T. Shevchenko, M. Gogol, poetics, change of paradigm, modernism.